

ELEKTRON DALILLAR: ANIQLASH, QAYD ETISH VA MUSTAHKAMLASHDAGI MUAMMOLAR VA ECHIMLAR

Mualliflar: Ernazarov Ulug'bek Eshqobil o'g'li

Ahmadov Muhammad Ali Erkin o'g'li

Sergeli tumani bo'yicha IIO FMB xodimi

Annotatsiya: Maqola zamonaviy raqamli dunyoda elektron (raqamli) dalillarning jinoyat tergov va sud jarayonidagi o'rni va ahamiyatini yoritadi. Unda elektron dalillarni aniqlash, qayd etish, to'plash, mustahkamlash va saqlash jarayonlaridagi asosiy muammolar tahlil qilinib, ularga zamonaviy echimlar taklif etilgan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi qonunchiligidagi so'nggi o'zgartirishlar (2024-yilgi qonun) misolida raqamli dalillarning huquqiy maqomi, tergov amaliyotidagi qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yo'llari ko'rib chiqilgan. Maqola huquqshunoslar, tergovchilar, sudyalalar va raqamli sud ekspertizasi mutaxassislari uchun foydali bo'lib, kibercinoyatlarga qarshi kurashda dalillarning ishonchliligini ta'minlash masalalariga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: elektron dalillar, raqamli dalillar, kibercinoyatlar, raqamli sud ekspertizasi, chain of custody, hash-funksiya, Jinoyat-protsessual kodeks, tintuv va olib qo'yish, dalillarni mustahkamlash, O'zbekiston qonunchiligi

Zamonaviy raqamli dunyoda jinoyatlarning ko'p qismi axborot texnologiyalari bilan bog'liq bo'lib, elektron (raqamli) dalillar tergov va sud jarayonida muhim rol o'ynaydi. Elektron dalillar deganda elektron qurilmalarda (kompyuter, telefon, serverlar) saqlanadigan ma'lumotlar — elektron pochta, audio-videoyozuvlar, fayllar, ijtimoiy tarmoq xabarlar va boshqa raqamli izlar tushuniladi. O'zbekiston Respublikasida bu soha yaqin yillarda qonuniy jihatdan takomillashtirildi: 2024-yilda qabul qilingan qonun bilan Jinoyat-protsessual

kodeksga "raqamli dalillar" tushunchasi kiritildi, ularni aniqlash, to'plash, mustahkamlash va saqlash tartiblari belgilandi.

Elektron dalillarning xususiyatlari va ahamiyati

Elektron dalillar oddiy dalillardan farq qiladi: ular oson o'zgartirilishi, ko'chirilishi yoki yo'qotilishi mumkin, lekin ayni paytda katta hajmdagi ma'lumotni saqlaydi. Ular kibercinoyatlar (firibgarlik, shantaj, tarqatish) va an'anaviy jinoyatlarni (masalan, korrupsiya yoki zo'ravonlik) fosh etishda asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. O'zbekiston qonunchiligiga ko'ra, raqamli dalillar ish uchun ahamiyatli bo'lgan raqamli belgilar yoki signallar majmuasi sifatida tan olinadi va sudda qog'ozdagi dalillarga teng huquqqa ega.

Aniqlashdagi muammolar va echimlar

Muammolar:

- Dalillar ko'pincha bulutli xotiralarda (cloud storage) saqlanadi, ularning joylashuvi aniq emas (territoriallik muammosi).
- Katta hajmli ma'lumotlar orasidan relevant dalillarni topish qiyin.
- Qurilmalar o'chirilganda yoki yangilanganda ma'lumotlar o'chib ketishi mumkin.

Echimlar:

- Tergovning dastlabki bosqichida mutaxassislar (raqamli sud ekspertlari) jalb qilinadi.
- Maxsus dasturiy vositalar (forensic tools) yordamida qurilmalarni skanerlash va izlarni aniqlash.
- O'zbekiston qonuniga ko'ra, tintuv va olib qo'yish sud qarori bilan amalga oshiriladi, shaxsiy elektron ma'lumotlar himoyalani.

Qayd etish va to'plashdagi muammolar va echimlar

Muammolar:

- Dalillarni yig'ishda o'zgartirish xavfi yuqori (masalan, faylni ochish bilan metadata o'zgarishi mumkin).

- Chain of custody (zanjiriy nazorat) buzilishi — kim, qachon va qanday tegganligi aniq bo'lmasa, dalil sudda rad etiladi.

- Audio-video yozuvlar yoki ekran tasvirlari noto'g'ri qayd etilishi.

Echimlar:

- Write-blocker vositalaridan foydalanish — original ma'lumotni o'zgartirmasdan nusxa olish.

- Barcha harakatlar bayonnomada batafsil qayd etiladi: vaqt, joy, ishtirokchilar, topilgan dalillar tavsifi.

- Nusxalarni hash-funksiyalar (MD5, SHA-256) bilan tasdiqlash — dalilning o'zgarmaganligini isbotlaydi.

- O'zbekiston JPKda raqamli dalillarni bayonnomaga ilova qilish va ishga qo'shish tartibi belgilangan.

Mustahkamlash va saqlashdagi muammolar va echimlar

Muammolar:

- Dalillar uzoq muddat saqlanganda shikastlanishi yoki o'chirilishi mumkin.

- Ruxsatsiz kirish yoki viruslar ta'siri.

- Xalqaro serverlardagi dalillarni olishda yurisdiksiya to'qnashuvi.

Echimlar:

- Dalillarni maxsus himoyalangan serverlarda yoki offline tashuvchilarda saqlash.

- Muntazam backup va integritet tekshiruvi.

- Notarial tasdiqlash yoki blockchain texnologiyalaridan foydalanish (xalqaro amaliyotda).

- O'zbekiston qonunida raqamli dalillarni saqlash, qaytarish va yo'q qilish tartibi aniq belgilangan; ularni qog'oz nusxada chop etib taqdim etish mumkin, ammo original raqamli shaklda saqlanadi.

Xulosa va takliflar

Elektron dalillar bilan ishlash tergov sifatini oshiradi va kibercinoyatlarni fosh etishni tezlashtiradi. O'zbekistonda 2024-yildagi qonun o'zgartirishlari bu

sohada katta qadam bo'ldi, ammo amaliyotda mutaxassislar sonini oshirish, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va maxsus jihozlar bilan ta'minlash zarur. Tergovchilar va sudyalarga doimiy treninglar o'tkazish orqali dalillarning maqbulligi ta'minlanadi. Natijada, raqamli dalillar adolatli sudlovning ishonchli asosiga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi (2021-yilgi tahrir, 2024-yilgi o'zgartirishlar bilan). // Lex.uz sayti. URL: <https://lex.uz/docs/-20596>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil ... sonli Qonuni "Jinoyat-protsessual kodeksiga raqamli dalillar bilan ishlash tartibini takomillashtirish to'g'risida" o'zgartirishlar kiritish haqida.
3. Casey, E. (2011). *Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers and the Internet*. 3rd Edition. Academic Press.
4. Carrier, B. (2005). *File System Forensic Analysis*. Addison-Wesley Professional.
5. Kruse II, W. G., Heiser, J. G. (2002). *Computer Forensics: Incident Response Essentials*. Addison-Wesley.
6. Nelson, B., Phillips, A., Steuart, C. (2016). *Guide to Computer Forensics and Investigations*. 5th Edition. Cengage Learning.
7. Raqamli dalillar bilan ishlash bo'yicha xalqaro standartlar: ACPO Good Practice Guide for Digital Evidence (UK, 2012) va ISO/IEC 27037:2012 – Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence.